

Филюк Г.М.,

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ РИНКОВИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ

Розглянуто вплив бюджетно-податкової політики на трансформацію ринкових структур в Україні. Обґрунтовуються пропозиції щодо підвищення ефективності державного регулювання інтенсивності конкуренції на внутрішньому ринку.

The impact of budgetary and fiscal policy on market structure transformation in Ukraine is considered. Proposals to increase government regulation intensity of competition in the domestic market are substantiated.

Розвиток конкурентного середовища в національній економіці значною мірою пов'язаний із адекватною державною політикою у сфері формування системи заходів, що спричиняє трансформацію монополізованих ринкових структур у висококонкурентні. Держава як суб'єкт ринкових відносин, з одного боку, може підтримувати економічно виправданий рівень інтенсивності конкуренції через систему відповідних інститутів, а з другого — створювати певні перешкоди у вигляді адміністративних бар'єрів для діяльності окремих суб'єктів ринку.

При цьому зростає розуміння того, що в епоху складних внутрішньо- й між-ринкових зв'язків, стратегічної взаємодії компаній сама по собі конкурентна політика не спроможна забезпечити високу ефективність ринків. Необхідна адекватна підтримка з боку інших видів економічної політики держави — промислової, інноваційно-інвестиційної, зовнішньоекономічної, бюджетно-податкової тощо.

Хоча існує значна кількість наукових досліджень із проблем бюджетно-податкової політики України (В. Андрущенко, З. Варналія, В. Вишневського, В. Гейця, С. Дриги, М. Долішнього, Ю. Іванова, І. Луніної, М. Лендела, І. Лютого, Л. Максимової, П. Мельника, Г. Павленка, С. Слухая, А. Соколовської, В. Суторміної, В. Тропіної, Д. Федорченко, В. Федосова, І. Чугунова, Л. Шаблістої, С. Юрія та інших), а також із проблем державного регулювання трансформації ринкових структур в умовах постіндустріальної економіки, зокрема З. Борисенко, Б. Кваснюка, О. Костусева, С. Черненка, О. Шнипка, вітчизняна економічна наука певним чином ухиляється від дослідження питань впливу бюджетно-податкової політики на співвідношення конкурентно-монопольних тенденцій на внутрішньому ринку, розвитку конкуренції, зниження рівня монополізації економіки.

Як наслідок, ці питання на сучасному етапі є недостатньо дослідженими. Тому наше завдання полягає в тому, аби певною мірою заповнити цю прогалину.

Метою статті є аналіз впливу основних інструментів бюджетно-податкової політики на трансформацію ринкових структур із метою забезпечення оптимальних монопольно-конкурентних тенденцій у національній економіці, прийнятного рівня інтенсивності конкуренції.

Загальновизнано, що бюджетно-податкова політика є важливою складовою економічної політики держави, яка впливає (конструктивно або деструктивно) на трансформацію ринкових структур у межах національної економіки. Під трансформацією ринкових структур ми розуміємо форму розвитку останніх, пов'язану з постійним перетворенням з одного їх типу на інший під впливом об'єктивних (глобалізація, розвиток виробничих та інформаційних технологій, зміна форм і методів ведення конкурентної боротьби) та суб'єктивних (опортуністична поведінка окремих господарюючих суб'єктів, дії органів влади й управління, вплив неформальних інститутів та інституцій) чинників. Ринкова структура — це внутрішня будова ринку, яка описується складною сукупністю горизонтальних зв'язків і економічних відносин, що виникають між окремими суб'єктами економічної діяльності (елементами системи) чи їх групами (мікросистемами); характеризується розміром фірм, які постачають певний товар на ринок, наявністю товарів-аналогів, класифікацією покупців на ринку, умовами входу на нього, доступністю інформації про стан ринку та іншими даними щодо реалізації товарів.

Усі ринкові структури можна об'єднати у дві великі групи. До першої групи належать ринкові структури, що характеризуються високою інтенсивністю конкуренції: досконала конкуренція, монополістична, олігополія (ситуація відсутності домовленості між учасниками ринку) та квазіконкурентний ринок. Другу групу становлять ринкові структури, конкуренція між учасниками яких відсутня або дуже слабка. Це ринки чистої монополії, з домінуючою фірмою, олігополії (ситуація наявності узгодженої поведінки між учасниками). Головним завданням держави за таких умов є сприяння інтенсифікації конкуренції на внутрішньому ринку, створення умов для трансформації низькоконкурентних ринкових структур у висококонкурентні. Для української держави стратегічним пріоритетом є сприяння формуванню ринкових структур із високою інтенсивністю конкуренції.

Загальновідомо, що розвиток конкуренції залежить від створених у суспільстві умов для розвитку підприємництва. Однією з таких умов є ефективність податкової системи й податкової політики. У свою чергу, податкова політика як складова фінансової й економічної політики держави залежить від того, яку роль остання відіграє в економічних процесах і наскільки активно вона втручається в ринковий саморегульований механізм. Податкове середовище, в якому функціонує підприємство, є одним із факторів, що визначають його конкурентоспроможність поряд із якістю продукції й послуг, наявністю ефективної стратегії маркетингу і збуту, рівнем кваліфікації персоналу й менеджменту, технологічним рівнем виробництва, доступністю

джерел фінансування тощо. Ефективна й виважена податкова політика опосередковано сприяє розвиткові конкуренції між суб'єктами господарювання, зменшує можливості реалізації ринкової влади домінуючими (чи монопольними) господарюючими суб'єктами та стимулює раціональність їх поведінки. Однак очевидно й інше: внаслідок нестабільності законодавства податкова політика перешкоджає зусиллям суб'єктів підприємництва в розвитку виробництва й підвищенні ефективності їх діяльності. Така постановка питання зобов'язує проаналізувати роль чинної податкової політики в Україні, її вплив на розвиток та інтенсифікацію конкуренції на внутрішньому ринку.

Узагальнюючим показником, що характеризує податкову систему в цілому, є показник обтяжливості. Так, за обтяжливістю для ведення бізнесу українська податкова система вже кілька років поспіль посідає передостаннє місце серед усіх податкових систем світу, поступаючись лише білоруській. Сукупне податкове навантаження в нашій державі майже вдвічі перевищує цей показник для групи країн, до яких належить Україна за рівнем ВВП на особу населення, та дискримінує власних товаровиробників порівняно з іноземними конкурентами.

Втім, обтяжливість податкової системи України визначається не так величиною податкових ставок, як складністю й нестабільністю вітчизняної системи податкового законодавства.

Хоча за даними українських дослідників станом на 01.01.2008 в Україні діяло 26 загальнодержавних та 14 місцевих податків і зборів, згідно із соціологічними дослідженнями суб'єкти господарювання в середньому сплачують 9—12 податків і обов'язкових зборів. Як показує аналіз, система переобтяжена численними дрібними податками, витрати на облік, контроль і адміністрування яких перевищують надходження від їх сплати¹. За даними звіту “Ведення бізнесу 2008” (Doing Business 2008), п'ятого із серії щорічних видань Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації (IFC), на оформлення і сплату податків компанії щороку витрачають по 2185 годин робочого часу. Для порівняння: в Естонії існує лише 11 видів податкових платежів, а часові витрати на їх оформлення становлять 104 години на рік (у 21 раз менше, ніж в Україні), в Казахстані — відповідно 34 і 156 (у 14 разів)². Така кількість податкових платежів та витрати часу на їх оформлення і сплату, безперечно, стримують розвиток підприємницької активності, а отже, й конкуренції на ринках товарів і послуг.

Слід зазначити, що податковий тягар посилюється стосовно підприємств, які працюють у офіційному секторі економіки, внаслідок того, що близько 50 % підприємств перебувають у “тіні”. Крім того, близько третини підприємств офіційного сектору економіки протягом 2006—2008 років були збитковими. За січень — лютий

¹ Пояснювальна записка до проекту Податкового кодексу України 14.03.2008. — http://www.gsk2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31993.

² Doing Business 2008. — <http://www.doingbusiness.org>.

2009-го їх частка збільшилася до 43,2%³. Таким чином, увесь тягар податку на прибуток лягає на менш ніж третину функціонуючих вітчизняних підприємств, що знижує їх конкурентоспроможність порівняно з іноземними компаніями й вітчизняними підприємствами, які працюють у тіньовому секторі.

Негативний вплив на трансформацію ринкових структур мають також фактичні відмінності в режимі оподаткування українських компаній (у тому числі можливість реструктуризувати заборгованість на різних умовах), що сприяє посиленню ринкової влади тих учасників, які користуються податковими преференціями, та, навпаки, обмежує конкурентоспроможність інших. Свідченням цього є, зокрема, той факт, що різні податкові пільги здебільшого надавалися збитковим підприємствам, із застарілим і спрацьованим обладнанням.

Дестимулюючим чинником розвитку конкуренції є також нераціональна структура пільг. Так, у галузі машинобудування частка пільг у загальній сумі сплаченого податку у 2007 році дорівнювала 0,7%. Для прикладу, у фінансовому секторі цей показник становить 126,3%, в торгівлі — 8,2%⁴. Наслідком такої практики стали консервація техніко-економічного базису й неможливість у стислі строки ініціювати перехід до постіндустріальної виробничої формації.

Не викликає сумніву й той факт, що через нагромадження податкових пільг набули розвитку тіньові схеми ухилення від оподаткування та утворилася національна олігархія⁵. В результаті пільгами користувались підприємства й галузі, що спроможні вийти із кризи й розвиватися й без довгострокового пільгового режиму оподаткування та які не є основою підвищення конкурентоспроможності національної економіки. А ринково орієнтовані підприємства, що потребують фінансової підтримки для освоєння нових ринків, технологій, продуктів, навпаки, змушені платити більшу частину податків. Крім того, вітчизняна практика засвідчує, що стимулювання шляхом надання податкових пільг призводить до значних зловживань при їх використанні.

Таки чином, необґрунтована з боку держави диференціація платників податків не забезпечує реалізації такого принципу оподаткування, як обов'язковість. "Сплачувати податки й помирати мусить кожний", — писав американський науковець і політичний діяч Бенджамін Франклін. Недотримання основних принципів оподаткування, безперечно, знижує стимули до підвищення виробничої ефективності в пересічних платників податків, котрі позбавлені податкових пільг, можливості активно запроваджувати нововведення, призводить до

³ Експрес-випуски "Фінансові результати діяльності підприємств за регіонами за 2008 рік"; "Фінансові результати діяльності підприємств за регіонами за січень — лютий 2009 року" / Держкомстат України. — <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴ Варналій З. Підвищення ефективності податкової політики як чинник конкурентоспроможності підприємництва України // Теоретичні та прикладні питання економіки: 36. наук. пр. — К.: Вид.-поліграф. центр "Київський університет", 2009. — Вип. 19. — С. 27.

⁵ Максимова Л.П., Федорченко Д.С. Вплив системи податкового регулювання на конкурентоспроможність вітчизняної економіки // Фінанси України. — 2007. — № 6. — С. 58—59.

нерівномірного розподілу податкового тягаря, а отже, стримує розвиток конкуренції на ринку.

Проблема посилюється також нестабільністю податкового законодавства, зумовленою численними змінами й доповненнями до чинних нормативно-правових актів, зокрема щодо порядку сплати податків, зборів і обов'язкових платежів. Це, у свою чергу, ускладнює здійснення розрахунків зі сплати податкових платежів, веде до порушення податкового законодавства. Закони, які регламентують податкову систему в Україні, постійно змінюються з метою їх узгодження із процесами, що мають місце в житті суспільства, за відсутності єдиної податкової політики. А податкова політика, яка проводиться в державі, не має логічного обґрунтування макро- й мікроекономічних наслідків її запровадження. Слід погодитись із авторитетним фахівцем з питань розвитку підприємництва і проблем оподаткування в Україні З. Варналієм, що за таких умов становище суб'єктів підприємництва є критичним: більшість із них не в змозі відстежити всі зміни, а тому не знають, що саме, коли та в якому порядку вони повинні платити⁶.

І справді, через складність і заплутаність податкового поля країни виникла ситуація, коли майже всі підприємства стали порушниками законів. Так, за 2007 рік органами державної податкової служби було виявлено порушення податкового законодавства у 95,2 % юридичних осіб від загальної кількості перевірених. Значний негативний вплив створюється також унаслідок безсистемного втручання органів державної влади у процес формування податкової системи⁷.

Обтяжливість податкової системи для ведення бізнесу разом із високим рівнем корумпованості державних інститутів, нечесними методами конкурентної боротьби призвела до того, що протягом 2005—2007 років скоротилося число підприємств ряду галузей національної економіки, зокрема: в сільському господарстві (разом із мисливством і лісовим господарством) — на 5,6 %; у роздрібній торгівлі — на 5,7 %; у переробній промисловості — на 1,2 %, у тому числі в легкій промисловості — на 10,5 %; у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів — на 8,9 %; у галузі машинобудування — на 3,3 %; у деревообробній промисловості — на 2,6 %⁸. Ще тривожніші тенденції розвитку конкурентного середовища в Україні виявилися у другій половині 2008 року внаслідок розгортання економічної кризи. Однією з них є зменшення інтенсивності конкуренції навіть на структурно конкурентних товарних ринках країни, на яких функціонує значна кількість учасників. Так, за даними кон'юнктурних обстежень, проведених Антимонопольним комітетом України у 2008 році, в будівництві відсоток опитуваних, які відзначили, що їхню роботу стримує висока конкуренція з боку вітчизняних будівельників у II—III кварталах

⁶ Варналій З. Зазнач. праця. — С. 24.

⁷ Ткаченко В.В. Податкове планування на підприємстві // Економіка і держава. — 2008. — № 12. — С. 55—58.

⁸ Звіт Антимонопольного комітету України за 2008 рік. — К., 2009. — С. 5.

2008 року, знизився порівняно з III кварталом 2007-го з 36 % до 32 %; у оптовій і роздрібній торгівлі — на 2,2 %, а порівняно з періодом 2000—2002 років, коли інтенсивність конкуренції була найбільшою, — на 22—34 %; на транспорті частка підприємств, що оцінюють рівень конкуренції як високий, зменшилася з максимуму (70 %) у 2004 році до 58 % у 2008-му⁹.

Розширюючи контекст, зазначимо, що реалізація конкурентної політики передбачає мінімальне втручання в економічні відносини та їх корегування шляхом ухвалення важливих законів, які враховують інтереси суспільства й відповідають на запити підприємницького співтовариства в цілому. Поява законодавчих норм, що обмежують конкуренцію та сприяють монополізації ринку, має контролюватися громадянським суспільством.

У свою чергу, шляхом здійснення податкової політики та реалізації норм законодавства про податки і збори держава не просто наповнює бюджет, а й ефективно реалізує свої функції в економічній сфері, спираючись на конституційні засади підприємницької діяльності. Таким чином, попри відмінність моделей реалізації конкурентну й податкову політику об'єднує спільна мета — поліпшення підприємницького та інвестиційного клімату, забезпечення ефективного функціонування механізму національного ринку на основі формування ефективних типів ринкових структур із високим рівнем інтенсивності конкуренції.

На сьогодні у світі реалізуються дві основні моделі податкової політики: ліберально-обмежена й соціально-напружена¹⁰. Перша модель характерна для країн, економічна політика яких спрямована головним чином на нарощування (відновлення) виробництва товарів, вихід та експансію на нові зовнішні ринки, зростання доходів населення за рахунок розвитку його підприємницької активності. У рамках цієї моделі жорстко обмежується частка податкових вилучень (за одночасного обмеження соціальних гарантій), надаються широкі податкові пільги для інвестицій у виробничому секторі. Органи влади не прагнуть втручатися в регулювання підприємницької діяльності та утримуються від надання особливих гарантій учасникам ринкових відносин із метою забезпечення стабільності національної валюти й обмеження зростання зовнішнього боргу. Ліберально-обмежена модель на сучасному етапі є характерною для Бразилії, Мексики, Китаю.

Друга модель властива постіндустріальним країнам, які поки що змушені підтримувати високі стандарти споживання й соціального забезпечення основної маси населення. З метою структурної перебудови економіки та захоплення позицій на ринках високотехнологічної продукції вони вибудовують таку ієрархію пріоритетів: пріоритети “першої категорії” — насамперед зменшення нерівності в розподілі доходів, забезпечення зайнятості населення; пріоритети “другої категорії” —

⁹ Звіт Антимонопольного комітету України за 2008 рік. — К., 2009. — С. 4—5.

¹⁰ Аронов А.В., Кашин В.А. Налоговая политика и налоговое администрирование. — М., 2006. — С. 322—326.

розробка і проведення цілеспрямованої структурної політики, експансія на світовий ринок капіталів, використання фінансових ресурсів шляхом нарощування зовнішнього боргу, концентрації передових знань та їх носіїв у своїх національних межах. Для системи оподаткування характерні високі ставки податків, усунення податкових обмежень на міжнародну міграцію капіталів із метою контролю інвестиційної політики інших країн тощо.

Порівнюючи зазначені моделі податкової політики з формами (моделями) конкурентної політики, можна помітити подібність заохочувальної форми конкурентної політики до ліберально-обмеженої моделі та протекціоністської форми до соціально-напруженої моделі податкової політики за наявності розбіжностей у використовуваному інструментарії.

Слід наголосити, що податкові концепції залежать від того, ким є їх автори — критиками чи апологетами активного втручання держави в економіку. Беззаперечно визнається всіма економістами лише той факт, що податкова політика держави істотно впливає на економічні процеси. При цьому, як слушно зазначає А.А. Соколов¹¹, не слід забувати, що:

1) наука не може точно визначити наслідки тієї чи іншої дії держави в галузі податків. Це зумовлено тим, що економічна система постійно розвивається, тому знання, які були здобуті про неї в минулому, на даний момент можуть знецінитися, що сприятиме неоднозначному тлумаченню економічних процесів у теоретичних дослідженнях. Звідси й різні погляди на конкретні заходи у сфері податків;

2) податкова політика, порівняно з іншими методами стимулювання виробництва, має певну неповороткість, що пов'язано із законодавчим затвердженням будь-яких податкових змін. Це призводить до того, що, по-перше, найрадикальніші зміни можуть бути блоковані, а по-друге, ці зміни, як правило, виявляються запізнілими стосовно реальних потреб;

3) податкова політика обмежена у стимулюванні економічних процесів, оскільки податки є лише частиною перерозподільних відносин, а тому не можуть істотно змінити відносини виробництва й розподілу, а лише скоригувати їх.

На сучасному етапі податкова політика повинна ґрунтуватися на ретельному аналізі економічної ситуації, орієнтуватися на довгострокові цілі стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних виробників, інноваційного розвитку економіки, що сприятиме збільшенню кількості вітчизняних підприємств, готових на рівних конкурувати з іноземними компаніями. З цієї точки зору, в Україні доцільно реалізувати ліберально-обмежену модель податкової політики. До речі, такий підхід відповідає сучасним глобальним тенденціям. Ідеться про те, що в умовах глобалізації, зі збільшенням ступеня економічної інтеграції, підприємства одержують більше свободи у виборі переваг і можливостей, які надає зарубіжна економіка. Це

¹¹ Соколов А.А. Теория налогов. — М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1928. — С. 103.

підвищує чутливість рішень щодо інвестування, розміщення бізнесу й оподаткування. В умовах глобалізації урядам дедалі важче встановлювати надмірне оподаткування, оскільки платникам стає дедалі легше перемістити свою діяльність у країну зі сприятливішим податковим кліматом. Отож країни дедалі частіше змушені скорочувати податкові ставки з метою запобігання “втечі” власної податкової бази до привабливіших юрисдикцій¹². Таким чином, в умовах глобалізації загострюється податкова конкуренція.

Оподаткування в системі світогосподарських зв'язків, у якій щороку значно спрощується переміщення товарів, капіталів і робочої сили, набуває особливого значення. Сьогодні справджуються слова А. Сміта, котрий писав, що підприємець, “власник капіталу, є, власне, громадянином і всього світу та не пов'язаний із будь-якою країною. Він, не зволікаючи, залишить державу, в якій підлягає зневажливим обшукам заради оподаткування обтяжливим податком, або переведе свій капітал у країну, де він може вести справи та користуватися своїм майном без утисків”¹³.

Разом із тим, ми не підтримуємо думку тих економістів, які виступають за подальше зниження ставок оподаткування для суб'єктів господарювання в Україні¹⁴ та розширення податкових пільг¹⁵. Як відомо, ставка податку на прибуток в Україні становить 25 % і є нижчою, ніж у середньому по розвинутих країнах — членах ЄС (29,5 %) ¹⁶. На наш погляд, недоцільно вводити й нові податкові пільги — їх і так чимало. Для забезпечення стимулюючого впливу податкової політики на ефективність трансформації ринкових структур в українській економіці необхідно уніфікувати вітчизняну систему оподаткування, зменшити кількість різновидів податків, забезпечити стабільність податкового законодавства на перспективу та, що найважливіше, усунути необґрунтовану диференціацію суб'єктів господарювання, оптимізувавши систему надання різного роду податкових преференцій. Із метою стимулювання розвитку конкуренції держава може ввести певні податкові преференції лише для тих компаній, які: 1) протягом тривалого періоду (2—3 роки) демонструють зниження собівартості продукції шляхом упровадження прогресивних технологій, спрямованих на економію матеріальних, трудових, енергетичних та інших видів ресурсів; 2) постійно спрямовують значну частину коштів на оновлення асортименту й підвищення якості продукції; 3) інвестують у інтелектуальний капітал. І навпаки, тим компаніям, що є збитковими чи тривалий період не оновлюють товарний асортимент тощо, преференції потрібно скасувати. Такий

¹² Шнитко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. — К.: Наук. думка, 2003. — С. 149.

¹³ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. — М.: Эксмо, 2007. — С. 783.

¹⁴ Так, наприклад, Л.П. Максимова і Д.С. Федорченко вважають, що для істотного економічного пожвавлення необхідно зменшити базові ставки податку на прибуток до 20 %, а ПДВ — до 15 % (див.: Максимова Л.П., Федорченко Д.С. Зазнач. праця. — С. 58—59).

¹⁵ Ванькович Д.В., Демчишак Н.Б. Аналіз фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів в Україні // Фінанси України. — 2007. — № 7. — С. 82.

¹⁶ Варналій З. Зазнач. праця. — С. 27.

підхід допоможе знизити податкове навантаження, забезпечить рівні можливості для всіх суб'єктів господарювання на певному ринку, сприятиме гармонізації податкової й конкурентної політики, головним завданням якої є формування та захист конкурентного середовища на ринках товарів і послуг.

Із метою сприяння розвитку сектору малих і середніх підприємств як важливих суб'єктів конкуренції необхідним є збереження спрощеної системи оподаткування та її реформування через удосконалення процедур реєстрації та обліку платників, усунення можливостей щодо мінімізації податкових платежів, нейтралізацію ефекту податкової дискримінації. Нагадаємо, що на сьогодні в Україні існують три режими спрощеного оподаткування для суб'єктів малого підприємництва: єдиний податок (для фізичних осіб-підприємців за ставкою від 20-ти до 200 грн на місяць та для юридичних осіб — за ставкою 6 % від виручки, якщо платник єдиного податку є платником ПДВ, і за ставкою 10 %, якщо він не є платником ПДВ); фіксований податок (для фізичних осіб-підприємців за ставкою від 20-ти до 100 грн на місяць); фіксований сільськогосподарський податок (0,03—0,45 % від грошової оцінки землі за рік). Причому запроваджені в 1998 році ставки оподаткування досі не переглядалися, тоді як індекс інфляції за останніх 10 років значно зріс.

З огляду на це ми підтримуємо думку провідних фахівців стосовно доцільності збереження спрощеної системи оподаткування, але за умови здійснення індексації показника єдиного податку й обсягу виручки від реалізації продукції з урахуванням рівня інфляції за період 1998—2008 років. При цьому дуже важливо підвищити відповідальність суб'єктів малого підприємництва в разі порушення ними норм, які визначають порядок застосування спрощеної системи оподаткування тощо¹⁷.

Крім того, дуже ретельного підходу вимагає використання бюджетного субсидювання. Річ у тім, що воно може як сприяти досягненню поставлених цілей, так і знищити можливість зростання конкурентоспроможності економіки через гальмування структурних змін, активізацію міжгалузевої конкуренції та сприяння консервації застарілих технологій.

З огляду на прогресуючу глобальну конкуренцію й загрози економічному зростанню в довгостроковій перспективі одним із засобів підвищення конкурентоспроможності компаній на першій стадії розвитку є надання субсидій тим підприємствам і галузям, які демонструють прагнення та мають реальні шанси виходу на зовнішні ринки. Дуже важливою є також підтримка на початкових стадіях функціонування малого й середнього підприємництва, яке створить конкуренцію великому бізнесу. Загальновідомо, що на стадії становлення підприємств головним фактором підвищення конкурентоспроможності є переважно низька вартість продукції, ресурсів, праці, а основним джерелом технологічного розвитку — зовнішні ресурси знань, що поглинаються через імпорт, імітацію технологій і закупівлю

¹⁷ Варналій З. Зазнач. праця. — С. 30.

ліцензій. Усе це потребує значних грошових ресурсів, яких малі й середні підприємства можуть не мати. У такому разі державна фінансова підтримка, у тому числі надання субсидій, буде дуже доречною.

На жаль, в Україні практика субсидіювання є здебільшого неефективною та не лише не сприяє розвитку конкуренції, а навпаки, забезпечує переваги окремим суб'єктам господарювання, наслідком чого є монополізація ринків неефективними господарюючими суб'єктами. Так, за певними розрахунками, обсяг державної допомоги промисловим підприємствам у 2002 році становив 4,318 млрд грн (приблизно 1,90 % ВВП). Для порівняння: обсяг підтримки промисловості у країнах ЄС становив лише 0,39 % ВВП¹⁸. Щоправда, попри скорочення обсягу допомоги внаслідок скасування українським урядом у 2005 році низки неправомірних пільг він досі залишається значним. Крім того, за словами голови Антимонопольного комітету України О. Костусева, процес надання державної допомоги є досить непрозорим, а негативні наслідки виявляються, як правило, через певний час¹⁹.

Слід зазначити, що державна допомога надається суб'єктам господарювання практично в усіх країнах із ринковою економікою та сприяє розв'язанню багатьох економічних і соціальних проблем. Однак іноді субсидіювання підприємств, як і надання податкових пільг, може створювати перешкоди для розвитку конкурентного середовища внаслідок створення нерівних умов конкуренції. Виникає парадоксальна для ринкової економіки ситуація: збиткові, неефективні підприємства не тільки “успішно” функціонують, а й займають домінуючі позиції на ринку. Отож неконтрольоване надання державної допомоги спричиняє посилення монополізації економіки, створює умови для лобіювання певними групами й політичними силами власних інтересів, що вкрай негативно впливає на розвиток економіки, призводить до неефективного розподілу обмежених ресурсів. У зв'язку з цим доречно згадати слова одного із провідних дослідників проблем конкурентоспроможності, американського економіста Майкла Портера: “Роль держави повинна полягати в тому, аби “підштовхувати” вітчизняну промисловість і спонукати її до розвитку, а не пропонувати “допомогу”, що дає змогу промисловості не розвиватися”²⁰.

Таким чином, є потреба в подальших дослідженнях щодо можливого підвищення ефективності впливу бюджетно-податкової політики на формування в економіці ринків із високим ступенем розвитку конкуренції, а також у розробці відповідних рекомендацій стосовно регулювання вітчизняного бізнесу.

¹⁸ Костусев О. Інституційні фактори, що обмежують конкуренцію в Україні // Конкуренція: Вісник Антимонопольного комітету України. — 2005. — № 3. — С. 59—60.

¹⁹ Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм ВТО та ЄС. — К.: Нора-Друк, 2004. — С. 9.

²⁰ Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1993. — С. 48.